

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М. П. ДРАГОМАНОВА

МАКСИМЧУК-МАКАРЕНКО СВІТЛАНА ОЛЕКСІЇВНА

УДК 821.161.2–2.09:82.3–055.2(043.3)

**ТИПОЛОГІЯ ЖІНОЧИХ ОБРАЗІВ У ЛІТЕРАТУРНІЙ
СПАДЩИНІ ОЛЕКСАНДРА ДОВЖЕНКА**

10.01.01 – українська література

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Київ – 2017

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі української мови, літератури та методики навчання Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор філологічних наук, професор
Новиков Анатолій Олександрович,
Глухівський національний педагогічний
університет імені Олександра Довженка,
завідувач кафедри української мови,
літератури та методики навчання

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
Горболіс Лариса Михайлівна,
Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка,
завідувач кафедри української літератури

кандидат філологічних наук, доцент
Поляруш Ніна Степанівна,
Вінницький державний педагогічний
університет імені Михайла Коцюбинського,
завідувач кафедри української літератури

Захист відбудеться «25» травня 2017 р. о 10 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.053.22 у Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. М. Пирогова, 9.

Із дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. М. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий «25» квітня 2017 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Н. Д. Осьмак

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Українська красна словесність, починаючи від орнаментального стилю давньої літератури, не закінчуючи бароковим письмом, прикметна естетичною полівалентністю трактування жіночих образів. Свідченням цьому є і «відфольклорний» масив народної словесності, насамперед, жанри календарно-обрядової пісенності, легенди, перекази, балади (постаті дівчини, жінки, матері, невістки, свекрухи, вдови). Яскраві художні індивідуальності репрезентанток жіночої статі постали ще у княжих часах (Ярославна із «Слова про Ігорів похід»), у творчості письменників кінця XVIII – першої пол. XIX ст. І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка, Т. Шевченка та ін. Жінки у їхній творчій інтерпретації наділені зовнішньою і внутрішньою красою, емоційно-чуттєвою витонченістю, дотриманням християнських та національних морально-етичних норм, здатністю гармонізувати міжособистісні, родинні взаємини і навіть пасіонарністю (наймичка Ганна, мати Алкіда та ін.). Вони прагнуть відстоювати своє право на жіноче щастя та рівні з чоловіками права.

Вельми широким є й діапазон жіночих образів-характерів в українській літературі другої пол. XIX – поч. XX ст.: від реальної жінки-селянки, бурлачки, покритки, зневаженої суспільством, до високоосвіченої, інтелігентної, сильною духом, багаті душею, незалежної особистості. На зламі століть в українській літературі з'являється новий тип жінки, ангажованої громадським життям і його потребами, котра виходить за межі родинних обов'язків, – вчителька, діяч визвольного руху і навіть революціонерка. Такі емансиповані натури створюють І. Нечуй-Левицький, М. Кропивницький, М. Старицький, Панас Мирний, І. Тобілевич (Карпенко-Карий), Н. Кобринська, О. Кобилянська, М. Коцюбинський, Леся Українка, І. Франко, В. Винниченко та ін. Українська література 30-х–50-х рр. XX ст. культивує образ жінки-матері, жінки-берегині родинного вогнища, жінки, яка є носієм моральних чеснот, зрештою жінки, яка є патріоткою рідної землі (М. Хвильовий, М. Рильський, В. Сосюра, Ю. Яновський, У. Самчук та ін.).

Літературна епіка і кіноповісті О. Довженка вирізняються на тлі «української радянської» прози та мистецтва кіно широким спектром жіночих персоналій – як типізованих, так і індивідуалізованих, осмислених символічно. Це, зокрема, поліфункціональні образи матері («Зачарована Десна», «Україна в огні», «Повість полум'яних літ»), дівчат і молодиць в обставинах суспільних катаклізмів («Щоденникові записи», «Повість полум'яних літ»), міфологізованих, зокрема за соцреалістичними канонами, постатей жінок різного віку. Стилеві О. Довженка властиві також масштабні узагальнення (Божа Матір, Україна), характерні ліричні осмислення (річки незабутнього дитинства Десни як «незаймані дівчиці»).

Дослідження літературних значень жіночих образів, здебільшого дескриптивно-описове в радянську добу, наприкінці XX ст. одержало потужний імпульс від гендерних студій і нової феміністичної критики (переклади С. де Бовуар, Е. Шовалтер, студії Р. Веретельника, В. Агеєвої, Т. Гундорової та

ін.). Науковим результатом дослідження Довженкових героїнь стали праці Ю. Барабаша, Р. Корогодського, М. Куценка, С. Плачинди, О. Поляруша та ін. Однак і донині проблема комплексно не розв'язана, потребує системного підходу до цілісного вивчення особливостей письменницьких ідейно-художніх внесків модерної доби у літературну креацію образу жінки, її місця у доробку О. Довженка з урахуванням естетичних здобутків митця. Окрім того, розробка типології та функціонування жіночих образів є складовою більш загальної і надзвичайно важливої для сучасного літературознавства проблеми красного письменства як художнього людинознавства. Усе це зумовлює **актуальність** обраної нами теми.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження здійснювалося у межах комплексної теми кафедри української мови, літератури та методики навчання Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка.

Тему дисертаційної роботи затверджено на засіданні Вченої ради Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка (протокол № 4 від 30 жовтня 2013 р.) і узгоджено на засіданні Координаційної ради Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України (протокол № 4 від 26 листопада 2013 р.).

Мета дисертації – здійснити цілісний і системний аналіз жіночих образів у літературній спадщині О. Довженка, виявити ідейно-сміслові доміанти і специфіку художніх прийомів і засобів епіки у творенні образу жінки.

Реалізація поставленої мети передбачає виконання таких **завдань**:

- охарактеризувати художній образ як літературознавчу і мистецтвознавчу категорію, визначальну поетологічно; дати концептуальне обґрунтування терміносистеми («художній образ», «характер», «дійова особа»/ «персонаж», «герой», «тип», «прототип / прообраз», «архетип», «типізація», «індивідуалізація», «інтертекстуальність»);
- простежити вплив Біблії, народнопоетичної творчості, «Слова о полку Ігоревім» на формування жіночих образів в літературному доробку О. Довженка;
- дослідити своєрідність інтерпретації жіночих образів, процес їх символізації у прозі та кінопрозі О. Довженка;
- розкрити особливості й ефективність застосованих митцем зображально-виражальних засобів.

Об'єктом дослідження є специфіка образотворення митця як вияв його літературної персоналістики (кіноповісті, оповідання, драматичні твори, кіносценарії, «Щоденникові записи», епістолярій, архівні матеріали О. Довженка).

Предметом дослідження є функціонування системи жіночих образів у літературних творах О. Довженка, їх індивідуальні риси та еволюція, поетика образотворення митця.

Теоретико-методологічною основою дисертації слугують напрацювання вітчизняних та зарубіжних літературознавців, філософів (Л. Базів, О. Бандури,

І. Басс, Р. Барт, Н. Бернадської, І. Бетко, В. Будного, О. Галича, Г. Гегеля, Л. Горболіс, Г. Грабович, Ж. Женетт, М. Жулинського, О. Забужко, І. Захарчук, М. Ковалик, І. Кошелівець, А. Новикова, С. Павличко, В. Погребенника, Н. Поляруш, Г. Сковороди, І. Тена, Н. Тишуніної, Н. Ференц, І. Франка, З. Фрейда, В. Хархун, А. Шопенгауера та ін.). У роботі застосовано типологічний, біографічний, системний, культурно-історичний **методи**, поєднання яких надає дисертації комплексного характеру та забезпечує об'єктивне осягнення творчості письменника. Використання типологічного методу дозволило вивчити літературні факти на основі типологічного зіставлення. Біографічний метод уможливив з'ясування джерел образів і мотивів, сюжетних ситуацій, змодельованих у творах митця. Культурно-історичний метод застосований для висвітлення суспільно-політичних процесів і умов, що знайшли своє відображення в образах творів О. Довженка.

Джерелом дослідження став літературний доробок О. Довженка, представлений у п'ятитомному зібранні його творів, а також повне видання «Щоденникових записів» (2013), епістолярій. У роботі використано спогади сучасників митця, праці С. Коби, Ю. Кочергана, М. Куценка, О. Поляруша та ін. Охоплено широкий літературно-критичний матеріал сучасних досліджень світогляду й творчості О. Довженка – роботи О. Безручка, І. Захарчук, Р. Корогодського, І. Кошелівця, В. Марочка, В. Мащенко, В. Попика, В. Пригоровського, Г. Саливончика, Б. Степанишина, С. Тримбача, Л. Череватенка та ін. Бралися до уваги журнальна й газетна хроніка, матеріали Центрального державного архіву літератури і мистецтва України, а також архіву Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що вперше конкретизовано ідеал жінки у світоглядних переконаннях і естетичних поглядах О. Довженка та особливості його мистецької реалізації; розкрито прототипи літературних героїнь О. Довженка з жіночого кола його близького оточення; висвітлено змісто- і формоутворюючі впливи Біблії, «Слова о полку Ігоревім» на творення жіночих образів у творчості митця; запропоновано типологію жіночих образів і характерів у літературному доробку митця; здійснено даліші кроки щодо різноаспектного аналізу й інтерпретації образів-патріоток і «зрадниць» у творчості О. Довженка періоду Другої світової війни.

Практичне значення дослідження. Одержані результати можуть бути використані науковцями для написання дисертаційних і монографічних праць, пов'язаних із вивченням історії української літератури 30–50-х років ХХ століття, а також сучасних теоретико-літературних розвідок. Окрім того, матеріали дисертації можуть бути застосовані під час вивчення творчої спадщини О. Довженка на філологічних факультетах класичних і педагогічних університетів (у відповідних лекційних курсах, спецкурсах і спецсемінарах, під час виконання курсових, дипломних і магістерських робіт), у гімназіях, ліцеях та загальноосвітніх школах.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та результати дослідження висвітлені в доповідях на конференціях: міжнародних науково-практичних конференціях: «Сучасний вимір філологічних наук» (Львів, 30–31 травня 2014 р.), «Сучасна філологія: Актуальні наукові проблеми та шляхи вирішення» (Одеса, 13–14 червня 2014 р.), «Глухівські наукові читання – 2014. Актуальні питання суспільних та гуманітарних наук» (15–17 листопада 2014 р.), «Україна наукова» (Київ, 16–18 грудня 2014 р.), «Актуальні питання та проблеми розвитку сучасної мови та літератури» (Одеса, 14–15 серпня 2015 р.), «Масова література: проблема інтерпретації змісту та форми» (Миколаїв, 16–17 жовтня 2015 р.), «Літератури світу: поетика, ментальність і духовність» (Кривий Ріг, 9 жовтня 2015 р.); всеукраїнських науково-практичних конференціях: «Олександр Довженко і українська культура: історія, традиції, сучасність» (Глухів, 23–24 жовтня 2014 р.), «The 21st Century Challenges in Education and Science» (Глухів, 14 квітня 2016 р.), «Україна в гуманітарних і соціально-економічних вимірах» (Дніпропетровськ, 29–30 квітня 2016 р.); на щорічних звітних наукових конференціях Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка (2013–2016).

Публікації. Основні положення й результати дисертації викладено у 18 публікаціях, із яких 5 одноосібних статей – у фахових виданнях, одна праця – у міжнародному.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, висновків, списку використаних джерел (216 позицій). Загальний обсяг дослідження – 189 сторінок, із яких 169 – основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми, з'ясовано стан її дослідження, зв'язок із науковими планами, програмами, темами, визначено мету, завдання, об'єкт, предмет і методи дослідження, окреслено теоретико-методологічну базу роботи, подано інформацію про наукову новизну та практичне значення одержаних результатів, їх апробацію, особистий внесок здобувача, структуру та обсяг дисертації.

У **першому розділі «Проблеми дослідження жіночих образів: історичний і теоретичний виміри»** визначено основні теоретичні положення, на яких ґрунтується аналіз жіночих образів у Довженковому творчому доробку.

У **підрозділі 1.1. «Історія вивчення жіночих образів у літературній спадщині О. Довженка»** з'ясовується стан дослідження проблеми в сучасному літературознавстві. Аналіз науково-критичних розвідок свідчить, що наукове довшенкознавство починає складатися ще за життя письменника. Осягнення його спадщини розпочалося зі створення біографії митця, аналізу нестандартних жіночих образів (матері, Олесі Запорожець). Творчості О. Довженка присвячуються монографії, об'єктом яких є його літературна – у т.ч. характерокреаційна, режисерська діяльність (К. Волинський, Ю. Кочерган, М. Куценко та ін.). Студії доробку митця виходять у діаспорі – ґрунтовна

монографія І. Кошелівця. Однак тільки після відновлення української державності сформувалися передумови для здійснення наукової ревізії концептів довженкознавства, яка доповнилася не тільки якісним розширенням джерельної бази (публікація щоденників, епістолярію, спогадів, архівних джерел), а й збагаченням оперативної дослідницької бази, застосуванням нових методологій (екзистенціалізму, психоаналізу) нової феміністичної критики, архетипного методу тощо.

На початку ХХІ ст. науковці звертаються до вивчення суспільно-політичних преференцій О. Довженка (Г. Магуза), його літературної майстерності (О. Безручко), неофольклоризму тощо. Окрім того, проблема творення жіночого образу осмислюється на нових ідейно-наукових регістрах: «Україна в параметрах релігійно-міфологічних, у зв'язку з долею національної ідеї» (О. Слоновьська), «Україна-жінка» (А. Новиков), «жінка і війна» (І. Захарчук, Н. Троша), що створює передумови до поглибленого вивчення цієї проблематики у реферованій роботі.

У підрозділі 1.2. «Художній образ: філософський та літературознавчий аспекти», спираючись на праці літературознавців (І. Безпечний, К. Гнатенко, О. Ревякін, Л. Толстой та ін.), подано концептуальне обґрунтування термінів художнього людинознавства – «характер», «дійова особа», «персонаж», «герой», «тип», «типізація», «прототип/ прообраз», «архетип». Проблемний огляд наукових праць дає підстави стверджувати: у новітньому літературознавстві категорії «художній образ» приділяється значна увага. Як зазначають дослідники (Б. Буяльський, П. Волинський, О. Галич, Н. Ференц, Ю. Ковалів та ін.), образ є ідейно-естетичною ланкою, що забезпечує органічну цілісність літературного тексту. Значне місце категорії відведено у класичних філософсько-естетичних працях Платона та Арістотеля. Вони розглядали «образ» у мистецтві як відбиток реальних предметів, які, в свою чергу, були знаками вічних ідей.

Християнська естетика образу найбільш повно розкрилася у явищі релігійного малярства, у нову добу утриваливалися зв'язки з античною спадщиною. Якщо у греків мистецтво (у тому числі й література) творило міфопоетичний образ світу і людини в ньому, то у християнській естетиці живописний, книжний образ не був образом реального світу. Тобто не образ святого мав бути схожим на реального святого, а реальний святий – на образ-ікону (М. Попович).

На поч. ХІХ ст. Г. Гегель уперше здійснив порівняння художньої творчості й науково-понятійного мислення. Він одним із перших почав розглядати художній образ як співвідношення між образом та ідеєю. Друга пол. ХІХ ст. позначена утвердженням позитивізму в українському літературознавстві. Мистецьке трактування образів починає вивчатися не тільки в межах естетики, а й історії культури та поезики («історична школа» в літературознавстві). Теорію художнього образу, що ґрунтувалася на філософії мови, розробляв відомий український вчений О. Потебня. Специфічні особливості образотворення висвітлив у працях «Жіноча неволя в руських піснях народних», «Із секретів поетичної творчості» І. Франко. Типізація людських

характерів і явищ дійсності стала одним із провідних законів творення художніх образів у реалізмі й неореалізмі, а індивідуалізація – у всьому модернізмі.

Традиційно «художній образ» визначається як пріоритетна літературознавча категорія, специфічна форма художньо-естетичного відображення дійсності. Вона становить відбиток світоглядних, ціннісних координат як митця, так і суспільства (соціокультурного середовища), що його оточує.

У підрозділі 1.3. «Типологія художніх образів у сучасній літературознавчій науці» на основі аналізу літературознавчих праць зроблено висновок, що до вирішення зазначеної проблеми долучилося чимало науковців, які у свій час класифікували образи за такими критеріями: співвідношення образу та ідеї (О. Галич, В. Іванишин); його масштабність (Л. Шестак, Н. Ференц), смислове навантаження (В. Кожевніков, П. Ніколаєв); гендерною належністю (Н. Чупрінова, Н. Собецька, М. Ковалик) тощо. Сучасне літературознавство розбудувало типологію жіночих характерів модерного письменства вже навіть із врахуванням нової філософії життя, екстраполювання метафізичних первнів (від жінки-«вампа», суккуба до Прекрасної Дами), у зв'язку із специфікою образотворення у ліриці, ліро-епіці, епічних і драматичних творах, а також у мистецтві споріднених муз (література-кіно).

Водночас типологія жіночих образів у літературному доробку О. Довженка до сьогодні залишалась не вивченою. Це можна пояснити, з одного боку, неможливістю зробити об'єктивний аналіз творів митця в умовах майже безроздільного панування методу соціалістичного реалізму з його вузькими рамками комуністичної ідеології, а з іншого – відсутністю серйозної зацікавленості даною темою вітчизняних літературознавців.

У підрозділі 1.4. «Інтертекстуальність як ключ до розуміння жіночих образів у творчості О. Довженка» визначено основні теоретичні положення, що дозволяють з'ясувати текстуальну, смислову спорідненість жіночих образів у доробку письменника з відповідними постатями інших знакових текстів. Зважаючи на те, що літературне письмо О. Довженка багата на підтекстові алюзії інтерпретація творів, між якими існують інтертекстуальні зв'язки, є важливим ключем для розуміння семантики, символіки та смислового поля тексту митця. Інтертекстуальний аналіз Довженкових творів дає можливість виявити в них ремінісценції, латентні цитації тощо.

У другому розділі «Дискурс жіночого характеротворення в літературній творчості Олександра Довженка» висвітлюється своєрідність поетики «жіночого» образотворення у доробку письменника, з'ясовуються прототипи героїнь, авторське мистецтво зображення їх індивідуальностей.

У підрозділі 2.1. «Жінки у житті й творчості О. Довженка: образи і прообрази» констатується, що життєвий і творчий шлях письменника багатий на зустрічі з непересічними жінками; тут наголошується, що образи окремих персонажів у його художніх творах змодельовано з реальних сучасниць митця.

Уособленням традиційних сімейних цінностей були для Довженка мати Одарка Єрмолаївна й сестра Поліна. Узагальнивши біографічну історію власної матері, письменник опоетизував традиційний образ української жінки кін. XIX – поч. XX ст. Це жінка-матір, поліська трудівниця, берегиня домашнього вогнища, яка стійко витримує удари долі (смерть дітей, пияцтво чоловіка, інші життєві негаразди). Так само майстерно подано в автобіографічній кіноповісті комічний портрет прабаби Марусини – класичний образ невгамовної, сварливої, язикатої сільської баби, жінки-фурії, «телуричної» селянки, яка шанує дари землі.

Кожна з жінок, які трапилися на шляху О. Довженка, відіграла певну роль у його житті чи творчості. Одні були поруч у момент створення його геніальних фільмів і літературних шедеврів, підтримували у важкі часи (це передусім мати й сестра, перша дружина Варвара Крилова). Якщо Іда Пензо була швидкоплинним захопленням, то Олена Чернова, викликавши глибокі почуття, до певної міри стала музою не тільки на момент створення фільму «Арсенал», а й прототипом для кращих літературних образів – Олесі Запорожець («Незабутнє», «Україна в огні») й Олесі з «Поєми про море». Опорою в житті, порадицею, помічницею в літературній і кінорежисерській діяльності стала друга дружина митця Юлія Солнцева – згодом основний зберігач і пропагандист його творчого доробку.

У підрозділі 2.2. «Вплив Святого Письма на формування Довженкових жіночих образів» наголошується, що творчість митця 1920–1930-х рр. позначена поетизацією краси і чеснот людини, її богоподібності («Зачарована Десна») та творчих звершень («Земля»), сили волі («Щорс») тощо. Події ж 1941–1945 рр. повернули майстра до усвідомлення гуманістичності християнської моралі – запоруки збереження людяності у zdeгуманізованому й деморалізованому суспільстві.

Християнські (біблійні) мотиви у кіноповістях і оповіданнях О. Довженка функціонують назагал латентно. Але, попри все, виявлено чимало ознак того, що автор ґрунтовно знав зміст Книги Книг і використовував біблійні образи для змалювання літературних героїнь. Зокрема, особне місце в літературній творчості О. Довженка займає Богородиця, з якою митець порівнює власну матір (документальна кіноповість «Зачарована Десна»). Виявлено чимало й інших ознак впливу Святого Письма на його творчість, у тому числі під час створення жіночих типів. Так, образ Марії Стоян із оповідання «Мати» асоціюється з постаттю біблійної Рахав.

Кореспондуються з біблійними персонажами й образи Христі Хуторної («Україна в огні») та безіменної дівчини із незавершеного оповідання «Загибель богів». Історії їхнього життя алюзійно окреслюють шлях до Христа, до духовного очищення колишньої блудниці Марії Магдалини.

У підрозділі 2.3. «О. Довженко про жінку на війні: проблеми зради і патріотизму» стверджується думка про те, що своє – окремішне – місце в літературній спадщині письменника посідає тема жіноцтва у роки воєнного лихоліття. Ця проблема висвітлюється у щоденнику, художніх творах,

епістолярії митця, що засвідчують: йому прикро, що представниці прекрасної статі, потенційні продовжувачки роду, змушені були перетерпіти у горнилі війни. Із особливим пієтетом епік змалював образ Олесі Запорожець у кіноповісті «Україна в огні». Збагачуючи літературний ряд, презентований ще постаттю Наталки Полтавки, митець ампліфікував ліричні означення-характеристики «всьому роду втіха», «красива і чепурна», «тонка, обдарована натура», «майстерниця квітів, чарівних вишивок і пісень», «тактовна, добра, роботяща», «бездоганно вихована чесним родом», «співуча, як птиця», «горда і неприступна». Порушуючи гостру морально-етичну проблематику, «табуйовану» сталінським режимом, О. Довженко висвітлив драматичне, а то й трагічне становище української жінки.

Серед різноманітних жіночих постатей зустрічаються й ті героїні, яких комуністична влада в роки Другої світової війни затаврувала як зрадниць. Про таких дівчат, які заради фізичного виживання під окупацією змушені були шукати місця в житті, добровільно чи примусово жити з ворогами чи й силоміць були вивезені для тяжкої фізичної праці до Німеччини, письменник не тільки часто згадував на сторінках свого щоденника. Він узагальнив їхні страждання в художніх перипетіях та яскравих образах (Христя Хуторна з кіноповісті «Україна в огні»). Коли «аморальні» вчинки таких жінок влада однозначно трактувала як зраду Батьківщині, то О. Довженко виправдав героїню. Головну причину її морального вибору він убачає у неприйнятті недолугої системи радянського шкільного виховання, коли її вчили ненависті у класовій боротьбі, любові в першу чергу до Сталіна, а вже потім до радянської Батьківщини. Справжній же патріотизм, на думку О. Довженка, значною мірою виховується через зв'язок поколінь, усвідомлення величності подвигів в ім'я Вітчизни. Серед її вірних синів письменник зазвичай згадував князя Святослава хороброго, гетьманів П. Сагайдачного й Б. Хмельницького, видатних полководців козацької доби І. Богуна, І. Сірка та ін.

Водночас галерея жіночих образів «України в огні» (Олеся), «Повісті полум'яних літ» (Уляна), оповідань «Мати» (Марія Стоян), «Відступник» (мати зрадника Мефодія) демонструє незламність української жінки в боротьбі з ворогами, її патріотизм і силу національного духу, що ґрунтуються на давніх традиціях княжих і козацьких часів.

Підрозділ 2.4. «Образ Довженкової героїні в повоєнну добу» присвячено аналізу доробку письменника доби тотального тиску на нього, що наклав свій карб на кіноповість «Мічурін» та кіносценарії «Прощай, Америко!» і «Антарктида». Вплив соцреалістичного лакувального псевдо позначився на жіночих образах Олександри Мічуріної (дружини вченого, ідеалізованої як розумна, терпляча сподвижниця), Анни Бедфорд (американської журналістки та агентки американської розвідки, яка після закінчення війни попросила політичного притулку в СРСР), Надії Касаткіної (вірної дружини, яка твердо вірить в світле майбутнє). Ці від'ємні тенденції О. Довженко частково подолав у «Поємі про море», знову повернувши до традиційних українських характерів (Катерина Зарудна – незалежної, сильної натури, юної матір і трудівниця).

У третьому розділі «Жіночі образи-символи в художньому осмисленні Олександра Довженка» досліджено вплив образу-архетипу Ярославни («Слово о полку Ігоревім») на формування постатей літературних героїнь письменника та виявлено своєрідність інтерпретації символу матері й України-матері у його творчій спадщині митця.

У підрозділі 3.1. «Образ-архетип Ярославни в художньому світі О. Довженка» наголошується: на деяких позитивних героїнь митець проектував риси легендарної давньоруської княгині зі «Слова о полку Ігоревім», із якою їх поєднує неухильна вірність своєму судженому і своїй Вітчизні (Олеся Запорожець з («Україна в огні»), Уляна Рясна («Повість полум'яних літ»). Образ Ярославни у нестандартній іпостасі матері, яка тужить за сином, із молитвами «стоїть на зорях вечірніх і ранішніх», письменник втілює у літній колгоспниці Тетяні Орлюк із вищеназваного твору. Подібні паралелі властиві й Довженковій Олесі (оповідання «Незабутнє»), котра, як і «Ярославна в Путивлі рано на валу», виплакала за коханим «свою многосотлітню пісню».

Найяскравішим образом дівчини в літературній творчості митця, яка є зіставною з Ярославною, – Олеся Запорожець (оповідання «Незабутнє», 1942 р. та кіноповість «Україна в огні», 1943 р.). Письменник відстоює право жінки на самостійний вибір життєвого шляху. Образ Олесі важливий тим, що є відображенням нового погляду на особистість жінки, на її місце в суспільстві. Надія Уляни Рясної – скільки змога допомогти захисникам Вітчизни – також наближає її до образу давньоруської княгині, яка молитовно просила захисту природи для князя Ігоря і його воїнів-побратимів.

Образами Олесі й Уляни О. Довженко реалізував свій естетичний ідеал жінки, яка гармонійно поєднує «емоцію» і «рацію», обов'язок і радість, чуттєву ніжність і самодисципліну, інтереси родини й нації.

У підрозділі 3.2. «Своєрідність інтерпретації образу-символу матері у літературному доробку О. Довженка» стверджується: прообразом усіх матерів письменник уважав Богородицю («Зачарована Десна») – еталон всепрощення й милосердя. Різноманітну палітру земних материнських образів відкриває мати письменника, невтомна трудівниця і велика страдниця Одарка Єрмолаївна («Зачарована Десна»). Мати у митця завжди відіграє роль центральної організуючої родинної сили. Саме з нею, яка втратила дванадцять із чотирнадцяти дітей, співвідноситься у Довженковій творчості невимовне горе матерів, сини яких загинули на полі бою, вдів, які зазнали лиха під час війни та у повоєнне лихоліття. Усі вони уособлюють страждання Богородиці біля розп'ятого на хресті Сина.

Інші незабутні образи у Довженковій літературній спадщині – це безіменна мати, літня сівачка («Арсенал»), берегині роду Тетяна Запорожець («Україна в огні») й Тетяна Орлюк («Повість полум'яних літ»), стара, добра Мотря Левчиха, яка пожертвувала власним життям, аби нагодувати полоненого («На колючому дроті»), а також мати, яка прокляла свого сина-зрадника («Відступник»). Спорадично у «Щоденникових записках» О. Довженко згадує і

про нещасливу долю дівчат, які за війни були погвалтовані нацистами і народили від них дітей. Його гуманістичне співчуття оповиває постать Марії-полонянки з оповідання «Бронза» та кіноповісті «Повість полум'яних літ».

У підрозділі 3.3. «Образ України-матері у творчості О. Довженка» констатується, що Батьківщина у письменника теж асоціювалася з жінкою. У прозі й кінопрозі він створив три часові моделі України: минулу, сучасну й майбутню. Їх опрацювання розпочалось у фільмі «Звенигора» (1928), де митець опоетизував стародавню Україну, овіяну легендами й обмежену забобонами та Україну радянської доби – країну побудови й праці.

Україна минулого для О. Довженка – це могутня Київська Русь, лицарська Запорозька Січ, оспівані в легендах, переказах, піснях, думках. Це земля, що витримала численні набіги степовиків і агресію сусідніх держав, залишившись нескореною, сильною, вільною. Для митця історія боротьби за Україну – це невігданий приклад життя для наслідування його сучасниками і майбутніми поколіннями.

Образ України окупованої, але нескореної став центральним у творчості О. Довженка періоду Другої світової війни. Це спалена, спустошена, понівечена німецькими загарбниками, покірنا, байдужа, позбавлена політичної й духовної незалежності країна-руїна. Україна авторської сучасності в уяві письменника постає зазвичай в образі знедоленої вдови, яка не може розраховувати на краще майбутнє. В європейській сім'ї народів вона завжди буде «замовчаною, підозрілою, зневаженою падчерицею».

Третя іпостась-модель Довженкової Батьківщини – Україна світлого майбутнього. Такою вона бачиться митцеві у «Щоденникових записах» повоєнного періоду, де за домінування нотаток песимістичного характеру щодо подальшої долі Вітчизни, віднаходимо й інші мотиви. У цих записах образ «вічної удовиці» заступає світлий образ величної України, де пріоритетом стане відродження науки, мистецтва, літератури. Це омріяна Довженкова Україна – осібна країна надії, соціальної справедливості, технічного прогресу, гуманізму.

ВИСНОВКИ

В українському літературознавстві склалася діахронна – вже дев'яностолітня традиція – вивчення спадщини О. Довженка, його художнього людинознавства і створених ним різноаспектних жіночих образів. Політичні реалії, ідеологічна та світоглядна ситуація в українській літературі радянського і пострадянського періодів наклали відбиток на тематику й саму інтенсивність досліджень довженкознавців. Упродовж тривалого часу пріоритет належав вивченню кінематографічного доробку О. Довженка, перші відгуки з'явилися ще наприкінці 20-х рр. ХХ ст. (рецензії і статті, присвячені аналізу фільмів «Сумка дипкур'ера», «Звенигора», «Арсенал», у яких автори зрідка і здебільшого побіжно торкалися й жіночих образів).

Літературний доробок О. Довженка починає об'єктивно вивчатися лише з др. пол. 60-х – поч. 70-х рр. Окремі аспекти проблеми порушувались у

розвідках М. Куценка, І. Кошелєвця, Н. Іванової, Н. Медвідь, Н. Яременко, В. Марочка, С. Тримбача, Н. Видашенко, І. Захарчук, А. Новикова, Н. Троші та ін. Однак системне її дослідження ще не розгорталось, залишаючись актуальним завданням нового покоління філологів.

Конструктивним чинником та інструментом реалізації завдання є поняття «художнього образу», яке вперше осмислене у античній естетиці. Давньогрецькі мислителі Демокріт, Платон та Арістотель вважали, що природа художнього образу є міметичною – тобто наслідуванням природи фізичної, людського світу та світу ідей. У добу романтизму наголошувалося, що мистецтво відображає абсолютний дух. Базовими проблемами під час вивчення художнього образу було його співвідношення з абсолютною ідеєю, розуміння образу як суб'єкта. Поступово типовий образ набув таких ознак, як реалістичність, чуттєвість і символічність (Г. Гегель, В. Гюго, А. Шопенгауер). Якісно інший погляд на природу «художньої праці» та художнього образу був сформований у філософії позитивізму і модернізму, коли учені якісно зглибили осмислення образу (О. Конт, З. Фрейд, К. Юнг). Так, було з'ясовано, що ідея є породженням зовнішнього (політичного, фізичного, економічного) та внутрішнього світу. По-друге, формується думка про те, що ідеї здатні модифікуватися у залежності від інтелектуального рівня як митця, так і особи, що сприймає художній світ. У ХХ–ХХІ ст. літературознавці (О. Бандура, І. Безпечний, П. Волинський, В. Лесин, М. Махмутов, Ю. Ковалів та ін.) доповнили ідеї європейської й вітчизняної гуманітарної думки попередніх століть. Фактично термін «художній образ» і надалі формується на основі базових понять «мімезис» (наслідування/відображення) та «природа» (людина та її внутрішній світ, фізична природа). Художній образ у реферованому дослідженні трактується як пріоритетна літературознавча категорія, специфічна форма літературного, художньо-естетичного (конкретно-естетичного) відображення дійсності, що має відбиток світоглядних, ціннісних координат як митця, так і суспільства (соціокультурного сердовища), що його оточує.

Ядром художнього образу є характер. Рівнозначним поняттям є дійова особа, герой, персонаж, тип. Тип – вияв характеру, художнє узагальнення. Моделлю для створення типу може стати прототип чи архетип – первісний зразок, конкретна особа, факти життя чи риси характеру якої покладено в основу створення літературного образу.

Осмислення типізації літературних образів за різними критеріями (співвідношення образу та ідеї, масштабністю, смисловим навантаженням, гендерною приналежністю тощо) О. Галича, В. Іванишина, М. Ковалик, В. Кожевнікова, П. Ніколаєва, Н. Собецької, Н. Ференц, Н. Чупрінова, Л. Шестак та ін., а також аналіз художнього матеріалу дозволили дійти висновку: жіночі образи в літературній спадщині О. Довженка за ступенем новаторства є здебільшого традиційними. Це сприяло створенню обґрунтованої типології жіночих образів у творчості письменника.

Літературна спадщина О. Довженка підтверджує важливу роль жінки-натхненниці в його житті й творчості. Образ жінки для письменника – це

художня модель, яка володіє певним набором цінностей, що тісно пов'язані між собою, взаємодоповнюють одна одну в процесі творення цілісної, узагальненої картини, й виразно демонструє авторську концепцію. Своїми творами митець прагнув утвердити самоцінність людської особистості, а надто жінки, удосконалити людину й суспільство, регламентувати поведінку людей різних прошарків, сприяти гуманізації й демократизації їхньої свідомості за допомогою жіночих образів, що незрідка є акумуляторами подій, носіями нових прогресивних поглядів.

У більшості літературних творів О. Довженка створено незабутні жіночі портрети. Проте ще більше задумів залишилося нереалізованими. Щоденник і епістолярна спадщина митця стали тим джерелом, що дало уявлення про витоки і процес формування ним літературних образів, у тому числі жіночих.

«Щоденникові записи» й епістолярій, літературна творчість О. Довженка ідейно й естетично опосередкували авторське уявлення про жінку, розуміння жіночої натури та деяких пов'язаних із нею аспектів (кохання, шлюб, народження дитини тощо), що стали темами його художнього розмислу. У щоденнику незрідка фіксується та чи інша притаманна жінці риса вдачі, що надалі використовується для творення певних типів та індивідуальностей в художньому творі: тітка Явдоха – Марія Стоян («Мати»), Саня – Олеся Запорожець («Україна в огні») та ін.

Органічнішому сприйняттю ідейного задуму у текстах О. Довженка сприяють інтертекстуальні конструкції. Алюзії, ремінісценції, авторемінісценції, переспіви, парафрази тощо дозволяють з'ясувати текстуальну, смислову спорідненість жіночих образів митця з образами жінок у творчості інших письменників різних епох.

Нотатки й листи О. Довженка дозволяють проаналізувати специфіку мистецького погляду на жінку, його розуміння взаємовідносин між статями, окреслення тем, пов'язаних із їхніми стосунками. З епістолярію відомо про жінок, які не лише залишили слід у житті письменника, а й стали прообразами його літературних героїнь. Аналіз Довженкового листування дозволяє дійти висновку, що уособленням кращих сімейних традицій для митця були мати й сестра, образи яких із любов'ю змальовані в кіноповісті «Зачарована Десна».

По-різному склалися стосунки О. Довженка з жінками, які зустрічалися на його життєвому шляху. Через сімейні негаразди розпалося подружнє життя з Варварою Криловою, Олена Чернова на певний час стала його кінематографічною й літературною музою, Іда Пензо й Валентина Ткаченко – швидкоплинним захопленням і лише друга дружина Юлія Солнцева – і музою, і надійною повсякденною опорою, і вірною порадицею та помічницею у багатогранній творчості. Окремі її риси знайшли відображення в образах Довженкових літературних героїнь, зокрема в постаті Олександри Мічуріної з кіноповісті «Мічурін».

У Довженковій творчості домінує поліфонічний образ матері. Прототипом усіх матерів, згаданих на сторінках творів митця, є образ Богородиці («Зачарована Десна») – еталон всепрощення й милосердя. На прикладі постаті

власної матері письменником створено традиційний образ пересічної української жінки кін. ХІХ – поч. ХХ ст.: неписьменної, без особливих високих устремлінь та інтересів, але відданої дружини, люблячої матері, трудівниці, берегині домашнього вогнища, яка стійко витримує будь-які удари долі (смерть дітей, пияцтво чоловіка тощо).

Серед найяскравих образів жінок-матерів у літературному доробку митця назвемо Тетяну Запорожець («Україна в огні»), Тетяну Орлюк («Повісті полум'яних літ»), Мотрю Левчиху («На колючому дроті»). Збірний образ дівчини-покритки, яка мала нещастя народити від ворога, у літературній творчості Довженка представлений образом Марії-полонянки («Бронза», «Повість полум'яних літ»).

Однією з ознак високої духовності персоносфери письменника є правдиве відображення життя, акцентування на позитивах жіночої вдачі. Домінантним фактором стала наявність чистого, щирого серця, що прагне миру, любові, злагоди, добра і щастя. Це тісно пов'язано з чутливістю, кордоцентризмом, витонченістю жіночої натури, християнською всеперемагаючою любов'ю. Найвиразніше зазначені риси виявилось в яскравих постатях Олесі Запорожець («Незабутнє», «Україна в огні») й Уляни Рясної («Повість полум'яних літ»). Ці жінки, наділені правом вибору коханої людини, виявляють неабияку силу духу та волю у досягненні своєї життєвої мети, прагнуть духовної гармонізації внутрішнього світу, родинного, громадського життя. Образи Олесі й Уляни зіставні з архетипним образом княгині Ярославни («Слово про Ігорів похід»). Вони стали одним із найбільших досягнень письменника, втіленням авторського морально-етичного ідеалу жінки, носія широкого спектру духовних цінностей.

Важливе місце в художній свідомості О. Довженка займала Богородиця, з якою він порівнює власну матір («Зачарована Десна»). Твори письменника значні прикладом впливу Святого Письма на його літературних героїнь. Таким є, зокрема, образ Марії Стоян із оповідання «Мати». Остання до певної міри нагадує біблійну Рахав, котра теж перехувала у своїй оселі воїнів Ісуса Навіна. Не менш цікаві у плані зіставлення з біблійними персонажами й постаті Христі Хуторної з кіноповісті «Україна в огні» та безіменної дівчини із незавершеної повісті «Загибель богів». Історії їхнього життя алюзійно нагадують шлях до Христа, духовного очищення колишньої блудниці Марії Магдалини. Усе це яскраво засвідчує вміння О. Довженка творчо переосмислювати вічні християнські сюжети.

Мотив відступництва, який став особливо актуальним у роки Другої світової війни, знайшов відображення і у Довженковій творчості цього періоду. Трагічні події середини ХХ століття були серйозним випробовуванням як для суспільства в цілому, так і окремої особистості зокрема. І у «Щоденникових записках» митця, і на сторінках його творів наявні образи так званих жінок-«зрадниць», які керувалися самозбереженням, чуттєвістю. Прикметно, що у своєму літературному доробку О. Довженко, продовжуючи традиції реалістів (Панас Мирний, І. Франко, В. Самійленко й ін.), намагається виправдати таку

поведінку згаданих жінок, пояснюючи її психологічною й духовною неготовністю протистояти спокусі за будь-яку ціну вижити в екстремальних умовах. Це, на його думку, багато в чому обумовлено недолугою системою радянської шкільної освіти. Досить переконливо свою світоглядну позицію митець продемонстрував на прикладі образу Христі Хуторної («Україна в огні»).

О. Довженко створив і характери жінок, які за окупації активно протидіють загарбникам. Це Марія Стоян («Мати»), Мотря Левчиха («Україна в огні»), Уляна Рясна («Повість полум'яних літ») та ін. Письменник демонструє непохитність особистих переконань цих героїнь, їхню незламність. Із великим хистом подано О. Довженком дуалістичну жіночу постать – прабаби Марусини («Зачарованої Десни»).

Не надто вписується у соцреалістичні канони останній жіночий образ із Довженкового літературного доробку – комсомолки і водночас покровитки Катерини Зарудної («Поема про море»), який, з одного боку, типовий для української повоєнної дійсності, а з іншого – навіяний шевченківськими мотивами, зокрема постаттю Катерини з поем Кобзаря. Ця Довженкова героїня – горда, сильна, вільна у своєму виборі особистість, яка не тільки зважається на дошлюбні відносини, а й відмовляється створювати родину з батьком своєї майбутньої дитини, оскільки вважає його негідником. Образ Катерини Зарудної до певної міри співвідноситься з емансипованою українською жінкою, представленою у персоносфері письменників-модерністів поч. ХХ ст. (О. Кобилянської, Лесі Українки, В. Винниченка), але нехарактерний для тогочасної української літератури, затиснутої у вузькі рамки методу соціалістичного реалізму.

Проаналізувавши жіночі образи у творчості Олександра Довженка, вважаємо слушним виокремлення таких їх типів:

- багатогранний образ матері: традиційний тип (Одарка Єрмолаївна із «Зачарованої Десни», літня сівачка із «Арсеналу», Тетяна Запорожець із «України в огні», Тетяна Орлюк із «Повісті полум'яних літ», безіменна мати з оповідання «Відступник», Мотря Левчиха з оповідання «На колючому дроті»); образи матерів-страдниць, вдів із Довженкового щоденника; образи дівчат-покриток (Марія-полонянка – «Бронза», «Повість полум'яних літ»), дівчата – жертви війни із «Щоденникових записів»;

- образи дівчат, погвалтованих німецькими й радянськими солдатами («Щоденникові записи»);

- жіночі образи, створені під впливом Ярославни – героїні «Слова о полку Ігоревім» (Олеся Запорожець із «України в огні», Уляна Рясна з «Повісті полум'яних літ»);

- образ Божої Матері («Зачарована Десна», «Щоденникові записи»);

- образи жінок, навіяні біблійними історіями про Рахав і Марію Магдалину (Марія Стоян із оповідання «Мати», Христя Хуторна з кіноповісті «Україна в огні», безіменна дівчина із «Загибелі богів»);

- міфологізований образ жінки-фурії (прабаба Марусина із «Зачарованої Десни»);
- образи жінок, створених за соцреалістичними канонами (Олександра Мічуріна з кіноповісті «Мічурін», Анна Бедфорд з кіносценарію «Прощай, Америко!», Надія Касаткіна з кіносценарію «Антарктида»);
- образ нетипової для методу соціалістичного реалізму емансипованої жінки повоєнної доби (Катерина Зарудна з кіноповісті «Поема про море»);
- тривимірний символічний жіночий образ України (Україна давня, сучасна й Україна майбутнього).

Представлена типологія жіночих образів у літературній спадщині О. Довженка заснована на загальнолюдських, гуманістичних, морально-етичних і національних духовних цінностях. Ідеалом для письменника була, поза сумнівом, українська жінка, у якій гармонійно поєднуються зовнішня і внутрішня краса, вірність коханому. Це справжня берегиня свого роду непохитна патріотка. До таких критеріїв наближаються кілька Довженкових героїнь. Серед них, зокрема, Уляна Рясна («Повість полум'яних літ») і Катерина Зарудна («Поема про море»), але найбільш повно зазначені риси знайшли відображення в образі Олесі Запорожець із кіноповісті «Україна в огні».

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

1. Максимчук-Макаренко С. О. Дискурс жіночого характеротворення у кіноповісті О. Довженка «Зачарована Десна» / С. О. Максимчук-Макаренко // Філологічні трактати. – Суми, 2014. – № 1. – Т. 6. – С. 19–24.
2. Максимчук-Макаренко С. О. Своєрідність інтерпретації образу матері у літературній творчості О. Довженка / С. О. Максимчук-Макаренко // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Філологія. – Одеса, 2014. – № 8. – Т. 2. – С. 35–37.
3. Максимчук-Макаренко С. О. Українська жінка на війні : проблема патріотизму й зради (на матеріалі літературної творчості О. Довженка) / С. О. Максимчук-Макаренко // Літератури світу : поетика, ментальність і духовність : зб. наук. праць / за ред. Світлани Ковпик. – Кривий Ріг, 2015. – Вип. 6. – С. 180–190.
4. Максимчук-Макаренко С. О. Художня інтерпретація біблійних сюжетів у літературній творчості Олександра Довженка / С. О. Максимчук-Макаренко // Наукові записки. – Вип. 142. – Серія : Філологічні науки. – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2015. – С. 77–82.
5. Максимчук-Макаренко С. О. Довженкові Ярославни / С. О. Максимчук-Макаренко // Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Філологічні науки (літературознавство) : зб. наук. праць / за ред. Оксани Філатової. – № 1 (17), травень 2016. – Миколаїв : МНУ імені В. О. Сухомлинського, 2016. – С. 145–148.

6. Максимчук-Макаренко С. О. Жінки у житті і творчості Олександра Довженка / С. О. Максимчук-Макаренко // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка : Філологічні науки. – Вип. 41. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2016. – С. 32–36.

Додаткові публікації:

7. Новиков А., Троша Н., Максимчук-Макаренко С. Літературні пріоритети Олександра Довженка : монографія / А. О. Новиков, Н. В. Троша, С. О. Максимчук-Макаренко / за ред. проф. А. О. Новикова. – Суми : Видавництво Вінниченка Миколи Дмитровича, 2016. – 212 с.

8. Максимчук-Макаренко С. О. Образ матері крізь призму літературної творчості О. Довженка / С. О. Максимчук-Макаренко // Сучасний вимір філологічних наук : Матеріали міжнародної науково-практичної конференції : Львів, 30–31 травня 2014 р. – Львів : ГО «Наукова філологічна організація «ЛОГОС», 2014. – У 2-х частинах. – Ч. II. – С. 5–9.

9. Maksymchuk-Makarenko Svitlana Woman Images in Dovzhenko's Film Story «Zacharovana Desna» / Svitlana Maksymchuk-Makarenko // The 21-st Century Challenges in Education and Science; за заг. ред. Мілютіної О. К. : [Вип. 1] – Глухів : РВВ ГНПУ ім. О. Довженка, 2014. – С. 42–44.

10. Максимчук-Макаренко С. О. Типологія жіночих образів автобіографічної кіноповісті О. Довженка «Зачарована Десна» / С. О. Максимчук-Макаренко // Сучасна філологія : актуальні наукові проблеми та шляхи вирішення : Міжнародна науково-практична конференція, м. Одеса. – Одеса : Південноукраїнська організація «Центр філологічних досліджень», 2014. – С. 18–22.

11. Максимчук-Макаренко С. О. Образ-архетип Ярославни в художньому світі О. Довженка / С. О. Максимчук-Макаренко // Матеріали XI Міжнародної наукової інтернет-конференції. – К., 2014. – С. 102–109.

12. Максимчук-Макаренко С. Локус Ярославни у художньому світі Олександра Довженка / С. Максимчук-Макаренко // VII Довженківські читання : зб. наук. праць Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка. – Харків : ХІФТ, 2014. – С. 97–103.

13. Вивчення творчості Олександра Довженка в школі : навчальний посібник / А. О. Новиков, В. Й. Гриневич, С. П. Привалова, С. О. Максимчук-Макаренко, Н. В. Троша ; за заг. ред. проф. А. О. Новикова. – Харків : Основа, 2014. – 144 с.

14. Maksymchuk-Makarenko S. The Peculiarities of Mother's Image Interpretation in Oleksandr Dovzhenko Literary Work / Svitlana Maksymchuk-Makarenko // The 21-st Century Challenges in Education and Science; за заг. ред. Ткаченко Н. М. : [Вип. 2]. – Глухів : РВВ ГНПУ ім. О. Довженка, 2015. – С. 22–23.

15. Maksymchuk-Makarenko S. The Artistic Interpretation of Biblical Women Images in Oleksandr Dovzhenko's Literary Works / Svitlana Maksymchuk-Makarenko // Актуальні питання та проблеми розвитку сучасної мови та літератури : Міжнародна науково-практична конференція, м. Одеса, 14–15

серпня 2015 року. – Одеса : Південноукраїнська організація «Центр філологічних досліджень», 2015. – С. 25–28.

16. Максимчук-Макаренко С. О. Художня інтерпретація жіночих біблійних образів у літературній творчості Олександра Довженка / С. О. Максимчук-Макаренко // Масова література : проблема інтерпретації, змісту та форми. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Миколаїв, 16–17 жовтня 2015 р.). – Миколаїв : МНУ імені В. О. Сухомлинського. – С. 80–82.

17. Maksymchuk-Makarenko S. Dovzhenko's Yaroslavnas / Svitlana Maksymchuk-Makarenko // The 21-st Century Challenges in Education and Science; за заг. ред.. Ткаченко Н. М. : [Вип. 3]. – Глухів : РВВ ГНПУ ім. О. Довженка, 2016. – С. 32–34.

18. Максимчук-Макаренко С. О. Жінки у житті і творчості Олександра Довженка / С. О. Максимчук-Макаренко // Україна в гуманітарних і соціально-економічних вимірах. Матеріали всеукраїнської наукової конференції. 29–30 квітня 2016 р., м. Дніпропетровськ. – Ч. II / наук. ред. О. Ю. Висоцький. – Дніпропетровськ : РоялПринт, 2016. – С. 223–225.

АНОТАЦІЇ

Максимчук-Макаренко С. О. Типологія жіночих образів у літературній спадщині Олександра Довженка. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.01.01 – українська література. – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова Міністерства освіти і науки України. – Київ, 2017.

У роботі досліджується типологія жіночих образів у літературній творчості Олександра Довженка. Наголошується, що прототипами для низки літературних героїнь митця стали жінки з його найближчого оточення, певний вплив на формування яких мали Біблія і Ярославна – героїня «Слова о полку Ігоревім».

Тема так званого жіночого відступництва в роки Другої світової війни знайшла відображення у Довженковому доробку в образі Христі Хуторної («Україна в огні»), причину морального падіння якої письменник убачає передусім у недолугій системі радянського шкільного виховання. Водночас митець створює й образи незламних патріоток, які навіть в умовах окупації активно протидіють загарбникам. Це, наприклад, Уляна Рясна («Повість полум'яних літ»).

Аналіз літературної спадщини О. Довженка дозволяє зробити висновок, що ідеалом для письменника була українська жінка, в якій гармонійно поєднуються зовнішня і внутрішня краса, яка завжди вірна своєму судженому, є берегинею свого роду й непохитною патріоткою. Таким критеріям цілком відповідає Олеся Запорожець із кіноповісті «Україна в огні», в образі якої зазначені риси знайшли найбільш повне відображення.

Ключові слова: жіночий образ, мати, біблійні персонажі, Ярославна, патріотка, соціалістичний реалізм, ідеал української жінки.

Максимчук-Макаренко С. А. Типология женских образов в творчестве Александра Довженко. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.01.01 – украинская литература. – Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова. – Киев, 2017.

В работе исследуется типология женских образов в литературном наследии Александра Довженко. Отмечается, что в качестве прототипов для ряда литературных героинь писателя послужили женщины из его ближайшего окружения, что некоторое влияние на формирование женских образов мастера имели Библия и Ярославна – героиня «Слова о полку Игореве». Например, для Марии Стоян («Мать»), которая во время войны пыталась спасти от неминуемой гибели двух советских летчиков, прообразом послужила библейская Рахав, а для безымянной девушки из незавершенного рассказа «Гибель богов», грешницы, которая в конце концов нашла дорогу к Богу, – Мария Магдалина. Еще одним примером является Елена Чернова, которую в определенной степени можно считать прообразом Олеси Запорожец («Украина в огне») и Олеси-штукатурщицы («Поэма о море»).

Тема так называемого женского отступничества в годы Второй мировой войны нашла отражение в творчестве Довженко в образе Христи Хуторной («Украина в огне»). Примечательно, что главную причину морального падения своей героини писатель видит прежде всего в несовершенности системы советского школьного воспитания. В то же время писатель создает и образы женщин, которые даже в условиях оккупации активно противодействуют захватчикам. Это, например, Мотря Левчиха («Украина в огне», «На колючей проволоке») и Ульяна Рясная («Повесть пламенных лет»).

Определенную дань вынужден был отдать были написаны такие произведения как киноповесть «Мичурин» и пьеса «Жизнь в цвету», киносценарии «Прощай, Америка!» и «Антарктида», а следовательно, созданы и соответствующие женские образы американки Анны Бедфорд и россиянок Александры Мичуриной и Надежды Касаткиной.

Образ эмансипированной украинской женщины, при сущий у писателей начала XX века – Ольге Кобылянской, Лесе Украинке, Владимиру Винниченко – мастер создает на примере Екатерины Зарудной («Поэма о море»). Это гордая, сильная, свободная в своем выборе личность. Она не только решаются на добрачные отношения, но и отказывается создавать семью с отцом своего будущего ребенка, поскольку считает его негодяем. Этот образ нетипичен для тогдашней украинской литературы, скованного в тесных рамках метода социалистического реализма.

Анализ литературного наследия Александра Довженко позволяет сделать вывод, что идеалом для писателя была украинская женщина, в которой гармонично сочетаются внешняя и внутренняя красота, которая всегда верна своему суженому, является хранительницей своего рода и пламенной

патриоткой. Таким критериям больше всего соответствует Олеся Запорожец из киноповести «Украина в огне».

Ключевые слова: женский образ, мать, библейские персонажи, Ярославна, патриотка, социалистический реализм, идеал украинской женщины.

Maksymchuk-Makarenko S. O. Typology of women's images in Oleksandr Dovzhenko's literary heritage. – Manuscript.

The theses for a Candidate Degree in Philology, Speciality 10.01.01 – Ukrainian Literature. – National Pedagogical Dragomanov University, Kyiv, 2017.

The paper presents the typology of women's images in Oleksandr Dovzhenko's literary heritage. It is noted that the artist used the biblical characters, Yaroslavna ("The Song of Ihor's Campaign" ("Slovo o Polku Ihorevim")), his own mother, his second wife, Julia Solntseva, and other outstanding women he met in his life as a prototypes for his literary heroines.

The theme of the so-called women's apostasy during the Second World War is reflected in Dovzhenko's works in the image of Chrystya Khutorna ("Ukraine in the fire" ("Ukrayina v ohni")), whose moral decadency was caused, according to the writer, first of all by dysfunctional Soviet system of school education. However, the artist creates images of adamantine women-patriots who even under occupation actively opposed the invaders. This, for example, Ulyana Ryasna ("Chronicle of Flaming Years" ("Povist' polumyanyh lit")).

The Oleksandr Dovzhenko's literary heritage analysis gives bases to the conclusion that, according to writer, the ideal of Ukrainian woman is the woman, who harmonically combines outer and inner beauty, who is always faithful to her husband, who is the guardian of her family and who is the indomitable patriot of her homeland. Such indicators are the most relevant to Olesya Zaporozhets from kinopovest "Ukraine in the fire" ("Ukrayina v ohni").

Key words: women image, mother, biblical characters, Yaroslavna, patriot, socialist realism, the ideal Ukrainian woman.